
Krešimir BUŠIĆ

HRVATSKO - SRPSKI
ODNOSI U VUKOVARU
I OKOLICI
OD 1918. DO 1941.

Kada analiziramo povijesni razvoj hrvatsko-srpskih odnosa u gradu Vukovaru istraživanja napose moramo usmjeriti i utemeljiti u povijesnim činjenicama koje nam bistrice početke nacionalno-integracijskih i modernizacijskih procesa u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji čiji je sastavni i nedjeljivi dio i prostor Srijemske županije. Treba naglasiti da ti složeni nacionalno-integracijski procesi, a s tim usko u vezi i buđenje nacionalne svijesti kako kod vukovarskih Hrvata tako i kod Srba započinju se razvijati već u prvoj polovini 19. st. U tom vremenskom razdoblju međunacionalni odnosi u Vukovaru povezani su i s razvojem političkih odnosa kako unutar Austro-Ugarske Monarhije tako i refleksije tih zbivanja u građanskom društvu Trojedne Kraljevine. Stoga treba naglasiti kako sociopovijesni procesi hrvatsko-srpskih odnosa u Srijemskoj županiji odnosno u njenom upravnom središtu Vukovaru tijekom 19. st. i u prvim desetljećima 20. st. imaju izrazite uzročno-posredne veze koje su se strukturirale u vrijeme velikih povijesnih prijeloma kao što su: revolucionarna zbivanja 1848./49. godine, pseudoustavno razdoblje 1860.-1868. godine s krajnjim rezultatom Austro-ugarskom odnosno Hrvatsko-ugarskom nagodbom, te vrijeme banovanja Ivana Mažuranića kada započinje jača modernizacija uprave, ali i razdoblje banovanja Dragutina Khuen-Hedervarya čija je banska uprava i na području Srijemske županije otvoreno protežirala srpske interese, te na kraju razdoblje koje obuhvaća prva dva desetljeća 20. st. tj. vrijeme do kraja Prvoga svjetskog rata u kojem nastaje i intenzivno politički djeluje Srpsko-hrvatska koalicija.

Ne ulazeći u dublju povijesnu analizu tih nacionalno-integracijskih procesa, jer navedeni sadržaj znatno premašuje opseg ovoga članka, mi ćemo se osvrnuti samo na nekoliko osnovnih pokazatelja koji mogu zorno posvjedočiti sociopovijesnu kompleksnost tih ranih hrvatsko-srpskih međunacionalnih odnosa u Vukovaru.

Pregled hrvatsko-srpskih odnosa u Vukovaru do 1918. godine

Početno razdoblje nacionalno-integracijskih procesa kako kod Hrvata tako i kod Srba unutar hrvatskoga građanskoga društva započeo se definirati sredinom 19. st. U tom prvom stupanju na razvoj hrvatsko-srpskih odnosa u Srijemskoj županiji, odnosno u njenom upravno središtu Vukovaru, presudnu važnost imaju zbivanja vezana za revolucionarne događaje 1848./1849. godine. Treba naglasiti kako se navedenih godina osnovna podloga političkih zbivanja u Trojednoj Kraljevini poglavito odnosila na rješavanje pitanja hrvatsko-mađarskih odnosa s krajnjim ishodom prekidanja ranijih državno-pravnih veza i stvaranja novih. Ti novi odnosi politički su inicirani od strane Sabora i bana Jelačića 1848. godine, jer su u to vrijeme vodeći mađarski prvaci smatrali Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju integralnim djelom Kraljevine Ugarske. Nasuprot njima hrvatski prvaci predvođeni banom Jelačićem na teze mađarskih vođa odgovorili su da hrvatske zemlje u državno-pravnom pogledu sa stajališta prijašnjih saborskih odluka, te sa stajališta modernog prirodno-nacionalnog prava jesu nezavisna državna cjelina koja i bez Mađara može vlastito izraženom političkom voljom samostalno stupati u državno-pravne veze s drugim subjektima. Stoga su u pogledu borbe protiv tog mađarskog hegemonističkog radikalizma hrvatski prvaci na čelu s banom Jelačićem upravo u srpskoj zajednici s prostora Ugarske nalaze novoga saveznika, jer su istovremeno i ugarski Srbi revolucionarne 1848. godine jasno iznijeli svoje nacionalne zahtjeve. Oni su težili za uspostavom posebne teritorijalne cjeline Vojvodine Srpske koja se trebala uspostaviti na južnougarskom prostoru Baranje, Bačke i Banata. Ipak, u tim zahtjevima Srbi idu i korak dalje te ne samo da zahtijevaju stvaranje vlastite upravno-teritorijalne cjeline na ugarskom području već su i od Sabora odnosno bana Jelačića zatražili uključivanje cijeloga teritorija Srijema u sastav te nove tvorevine. Za uzvrat Vojvodina Srpska po prijedlogu srpskih prvaka načelno je trebala uspostaviti uže državno-pravne veze s ostatkom Trojedne Kraljevine.¹

Iako su hrvatski prvaci u početku načelno pristali na taj prijedlog u kasnijim događajima razvidno je kako se formiraju dvije različite nacionalno-integracijske ideologije koje prema rješenju teritorijalnog i nacionalnog pitanja imaju potpuno drugačije stavove. Poglavito se to odnosi na činjenicu što su Srbi na poticaj patrijarha Rajačića poku-

¹ T. Markus, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, Zagreb 2000., str. 107.-108.

šali po srijemskim mjestima i prije zaključivanja sporazuma uspostavljati vlastite i jedino njima odgovorne organe vlasti mimo legalnih organa Srijemske županije.² Takovo ponašanje bila je i prva iskra međunacionalnih sukoba ove dvije nacionalne zajednice u Srijemu kao i u samom Vukovaru i njegovoj okolici.

Drugi stupanj razvoja hrvatsko-srpskih odnosa događa se u vrijeme nakon propasti apsolutističkoga režima tijekom šezdesetih godina 19. st. kada austrijski dvor ponovno pokušava riješiti nacionalno pitanje u Monarhiji. Tih godina na bansku stolicu nakon Jelačićeve smrti dolazi ban Josip barun Šokčević koji nastavlja zacrtanim političkim putem svoga prethodnika. Šokčević kao dobar poznavatelj političkih prilika na jugoistoku Europe znatno je utjecao pri donošenju odluke vladajućih bečkih krugova o ukidanju tek uspostavljene krunovinske zemlje Vojvodine Srpske i vraćanju toga dijela teritorija pod ingerenciju mađarskog i hrvatskog Sabora.³ Već tada jasno se vidi kako se hrvatski i srpski nacionalni i kulturni identiteti postupno razdvajaju te kako želje hrvatskih narodnjaka o južnoslavenskoj uzajamnosti u nacionalno-integracijskom smislu ostaju na razini utopističke ideologije. Poglavitito ta činjenica dolazi do izražaja na 58. i 59. saborskoj sjednici kada se raspravljalo o pitanju naziva jezika. Pri rješavanju tog vrlo važnoga kulturno-identitetskog i nacionalnog pitanja aktivno se uključuje u raspravu i srpski patrijarh Rajačić. On je u svojim pismima istaknuo kako svi prečanski pravoslavci govore jedino srpskim jezikom te je istovremeno banu i saboru uputio pismo u kojem na tragu ideologije Vuka Stefanovića Karadžića naglašava da su Hrvati i Srbi dvije različite nacije te da u Srijemu i Vojnoj granici žive isključivo Srbi različitih vjerozakona. Istovremeno tijekom saborskih rasprava srpski zastupnici zahtijevaju revitaliziranje Vojvodine Srpske u čijem bi se sastavu nalazio i Srijem što je u hrvatskoj javnosti izazvalo bijes i revolt.⁴ Jasno je već tada prevladalo mišljenje kako se srpska nacionalna ideja koja je podržavana i od strane Kneževine Srbije napose njenoga ministra Ilije Garašanina na prostoru Hrvatske, Slavonije i Vojne granice u potpunosti strukturirala i učvrstila te kako ona ne korespondira s hrvatskim političkim ciljevima i nacionalnim interesima.

Treći stupanj hrvatsko-srpskih odnosa odnosi se na razdoblje nakon potpisivanja Austro-ugarske i Hrvatsko-

2 Isto, 218.

3 K. Bušić, *Hrvatski ban Josip barun Šokčević i Sabor 1861.*, Godišnjak OMH Vinkovci, Vinkovci 2002., str. 78.-79.

4 Isto, str. 95.-96.

ugarske nagodbe tj. nakon stvaranja Dvojne Monarhije u kojoj su mađarski prvaci ostvarili težnje o dvojnomo suverenitetu države, te o ograničavanju hrvatske autonomije. Sve do početka 20. st. ti mađarski vladajući krugovi dobro koriste novo stečenu moć te upravo uz pomoć prečanskih srbijanskih prvaka utječu na slabljenje političkoga položaja hrvatskih kulturnih, društvenih, gospodarskih i političkih elita. To se ponajbolje možda očitava na primjeru Vukovara, jer su sve do 1878. godine Poglavarstvo grada držali isključivo Srbi iako u samome gradu po popisima stanovništva nisu činili većinu. Ilustracije radi trgovište Vukovar, ako se pogleda vjerska, jezična, narodna pripadnost stanovništva iz prvoga popisa objavljenog 1857., ali i iz zadnjega popisa u 19. st. objavljenog 1890. godine, vidljivo kao naselje ima stalni porast stanovništva, te da većinu čine Hrvati. Tako je u službenim statističkim podacima zabilježeno 1857. godine ukupni broj stanovnika u Vukovaru 6183 od toga po vjeroispovijedi 4296 rimokatolika i 1749 pravoslavnih, a po narodnosti 2601 Hrvat i 1737 Srba. Prema znatno detaljnijem popisu iz 1890. godine Vukovar je ukupno imao 9360 stanovnika od toga rimokatolika je bilo 7077, a pravoslavnih 1456 dok su se Vukovarci u pogledu materinjeg jezika izjasnili kako hrvatski govori 3478, a srpski je govorilo 997 stanovnika. Iako i kasniji statistički podaci zorno prikazuju znatnu premoć hrvatskog pučanstva kao i drugih nacionalnih manjina nad srpskim pučanstvom politička vlast tijekom 19. st. ipak je vještima manipulacijama često bila u njihovim rukama.⁵

Tek stvaranjem hrvatskog opozicijskog bloka 1878. godine Srbi gube vlast u Vukovaru. Iako su imali obilatu pomoć vladinog povjerenika mađarona Joce Jurkovića morali su priznati poraz i prepustiti vlast.⁶ Ipak, u vrijeme uprave bana Dragutina Khuen-Hedervarya vlast u gradu i županiji ponovno drži Unionistička narodna stranka koju djelatno podupiru vukovarski Srbi iz razreda veleposjednika te grad i u Saboru zastupa Svetozar Kušević.

Posljednji četvrti stupanj u razvoju hrvatsko-srpskih odnosa prije Prvoga svjetskoga rata obilježilo je približavanje srpskih i hrvatskih prvaka odnosno stvaranje zajedničke Srpsko-hrvatske koalicije 1903. godine. U tom razdoblju i u Vukovaru na vlast dolazi navedena koalicija čiji

5 R. Horvat, *Srijem naselja i stanovništvo*, Biblioteka Croatica – Slavonica, Sirmiensia et Baranyensia, Rukopisna knjiga 1, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2000., str. 276.-289.

6 R. Horvat, *Slavonija I. i II.*, Zagreb 1936. pretpisak Vinkovci 1994., str. 267-270.

predstavnik u Saboru postaje i vukovarski odvjetnik dr. Ivan Palaček pristalica Hrvatske stranke prava koja je uz Srpsku samostalnu stranku Svetozara Pribičevića te Hrvatsku naprednu stranku i Srpsku radikalnu stranku činila jezgro te koalicije. Upravo će Palaček kao vođa opozicije bitno utjecati na kreiranje političkih prilika u vukovarskom kraju neposredno prije početka Prvoga svjetskoga rata, ali i u vrijeme osnivanja Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca.⁷ Tijekom navedenoga rata politička borba odnosno nacionalni odnosi u Vukovaru bili su u drugom planu, ali razlike u stavovima nisu nestale što će se zorno pokazati u danima raspada Dvojne Monarhije 1918. godine.

Neposredno pred kraj Prvoga svjetskog rata na cijelom prostoru Austro-Ugarske Monarhije ponovno se zaostavljaju unutar političke prilike napose vezane uz neriješeno međunacionalno pitanje. Već tijekom 1917. godine primjetno je kako u Dvojnoj Monarhiji dolazi do zamora i nezadovoljstva nastavkom ratnih operacija. Kao posljedica toga nezadovoljstva javlja se i zahtjev malih naroda oko preuređenja unutarnjeg ustroja države. U tim nastojanjima napose prednjače narodi austrijskog dijela Monarhije okupljeni oko Carevinskog vijeća u Beču pa je i prva akcija nezadovoljnika s prostora slavenskoga juga upravo krenula inicijativom 35 hrvatskih i slovenskih zastupnika koji su već 30. svibnja 1917. godine ustrojili *Jugoslavenski klub*. Oni su na temelju *narodnog načela i hrvatskog državnog prava* zatražili od vrha Monarhije da se državna zajednica preuredi.⁸

Politički prvaci Jugoslavenskog kluba posebno su istaknuli potrebu integracije svih južnoslavenskih zemlja u jednu teritorijalnu cjelinu koja bi i nadalje ostala pod habsburškom krunom. Taj primjer krajem 1917. i početkom 1918. godine slijedi i većina hrvatskih i srpskih političkih prvaka u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Istri. Ipak, dio srpskih i hrvatskih političkih prvaka izvan domovine već u to vrijeme nije bio sklon očuvanju Dvojne Monarhije te su aktivno radili na njenom rušenju i stvaranju samostalne južnoslavenske države. Kako je i razvoj događaja na svjetskim bojišnicama pred kraj rata išao u prilog toj drugoj grupi poglavito okupljenoj oko *Jugoslavenskog odbora* u Londonu, oni su za vlastiti koncept državno-pravnoga ustrojstva postupno pridobili i političke prvake u zemlji.

7 Grupa autora, *Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb 1994., 183.; isto, R. Horvat, *Srijem naselja i stanovništvo*, Biblioteka Croatica – Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Rukopisna knjiga 1, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2000., str. 276.-289.

8 R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., str. 12.

Za takovo političko rješenje u prilog su im išle i tri vrlo jake političke odluke. Prva je izjava predsjednika SAD-a Wilsona o pravu malih naroda Austro-Ugarske Monarhije da po načelu samoopredjeljenja naroda uspostave svoje nezavisne države, a druga je odluka cara i kralja Karla IV. o federalizaciji Monarhije i uspostavi Narodnih vijeća te na koncu i odluka bečkoga centra moći o potpisivanju separatnog mira što je faktički bila odluka o kapitulaciji i slomu ratne politike Dvojne Monarhije. Svi ti pokušaji cara Karla IV. nisu uspjeli očuvati cjelovitost te višenacionalne zemlje već naprotiv novo utemeljena Narodna vijeća na temelju Wilsonovih 12 točaka započinju procese razdruživanja i stvaranja novih nacionalnih država.

Upravo na temelju Wilsonovog načela narodnog samoodređenja kao prvi korak pri razdruživanju naroda slavenskoga juga ispod okrilja Austro-Ugarske Monarhije učinjeno je formiranjem *Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba*. To novo središnje političko tijelo kao izvršni organ nove vlasti osnovano je 5. listopada 1918. godine u Zagrebu te su u njegov rad uključene gotovo sve tadašnje relevantne političke stranke i ugledni pojedinci. Tako je u radu Narodnog vijeća aktivno sudjelovao kao član Hrvatsko-srpske koalicije i Vukovarac dr. Ivan Palaček.⁹ Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba odmah po osnivanju postupno preuzima svu vlast, a vodeći predstavnici u tom političkom tijelu Slovenac Anton Korošec, Hrvat Ante Pavelić (stariji) i Srbin Svetozar Pribičević od osnutka aktivno rade na okončanju ratnih operacija i demontaži stare državne zajednice.

Hrvatsko-srpski odnosi u Vukovaru od 1918. do 1929. godine

Upravo završetkom Prvoga svjetskog rata s povijesne pozornice nestaje Austro-Ugarska Monarhija, a na južnoslavenskom dijelu njenoga teritorija kao pravni slijednik nastaje kratkotrajna Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Sam akt o prekidu svih ranijih državno-pravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom donijet je već 29. listopada 1918. godine na izvanrednom zasjedanju Sabora u Zagrebu.¹⁰ Teritorij te nove države obuhvatio je gotovo sve ranije južnoslavenske zemlje, a u izvršnim tijelima vlasti tj. Narodnom vijeću SHS bili su zastupljeni uz zastupnike iz Trojedne Kraljevine, Istre, Međimurja, Slovenije, Bosne i

⁹ Isto, 13.

¹⁰ L. Vrkić, *Pojam i biće srpske nacije*, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2004., Dokument 81, str. 633.

Hercegovine i predstavnici Hrvata i Srba s prostora južne Ugarske. Navedeni južnougarski teritorij koji je ujedno bio središte srpske kulturne autonomije tzv. Vojvodine Srpske u to je prijelomno vrijeme usko povezan i s teritorijem Srijemske županije, jer se pritisak srpskih prečanskih političkih prvaka predvođenih vojvodanskim radikalom Jašom Tomićem osjeća i u Srijemu. To se napose vidi u činjenici kako prečanski vojvodanski Srbi već tada zahtijevaju bezuvjetno ujedinjenje srijemskoga prostora s Kraljevinom Srbijom. Bezuvjetno ujedinjenje ne samo da je ultimativno zahtijevano iz Novoga Sada već je forsirano i od strane Tomićevih pristalica iz Srijema predvođenih radikalom Žarkom Miladinovićem. On je kao srijemski zastupnik od Narodnog vijeće SHS zahtijevao brzo ujedinjenje ili se po njegovom mišljenju i mišljenju njegovih pristalica Srijem treba samostalno izdvojiti i ujediniti sa Srbijom.¹¹ Iako je u Narodnom vijeću SHS kao središnjem tijelu istaknuto mjesto imao i dr. Ivan Palaček kao legalni predstavnik Srijemske županije odnosno njenog središta Vukovara on se nije usudio usprotiviti tim opetovanim pokušajima dezintegracije navedenog teritorija. Takvo kaotično stanje u Narodnom vijeću SHS pogodovalo je velikosrpskim interesima te je srpska vojska već 9. studenog ušla u Srijem i okupirala Vukovar uvodeći u gradu vojnu vlast. Sam čin okupacije monarhistički velikosrpski krugovi opravdavali su ranijim pozivom Narodnoga vijeća SHS te kako su oni u Slavoniji i Srijemu samo pripomoć u smirivanju raširenog bezvlada.

Svjesni vanjskih i unutarnjih okolnosti koje su dovela u pitanje opstojnost i teritorijalnu cjelovitost Države SHS, ali još više moguće nove pogibeljne podjele hrvatskih zemalja za račun ranije dogovorenih teritorijalnih kompenzacija Kraljevini Italiji i Kraljevini Srbiji, hrvatske političke elite pristaju pod pritiskom srpskih prečanskih prvaka napose Svetozara Pribičevića na bezuvjetno ujedinjenje u novu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod krunom srpske dinastije Karađorđević.

Napose je Kraljevina Srbija uz potporu prečanskih Srba prednjačila u pokušajima okupacije hrvatskoga istoka pa je već i prije formalnoga ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine Vukovar i čitav Srijem okupiran od strane regularne srbijanske vojske te se u gradu na sva vodeća upravna mjesta postupno postavljaju pojedinci odani srbijanskom režimu.¹² Ulaskom u tu novu državnu zajednicu srijemski prostor kao i njegovo autohtono hrvatsko stanovniš-

11 Isto, 313-314.

12 U Vukovar srpska vojska ulazi 9. studenog 1918. godine

tvo doživljava svoje najdramatičnije trenutke, jer je pod beogradskim velikosrpskim utjecajem započinje proces ubrzane teritorijalne i nacionalne dezintegracije Srijemske županije.

Nacionalna dezintegracija vidljiva je u činjenici što su srpski krugovi u Srijemu od dolaska na vlast 1918. godine pa sve do 1941. godine sustavno radili na odnarođivanju. Tijekom navedenog razdoblja u srijemsku upravu, školstvo i javni život nasilno je uvedeno srpsko ekavsko narječje i ćirilično pismo. Također se na širem prostoru Baranje, Bačke, Banata i Srijema odnosno zamišljene srpske Vojvodine pokušava odnarođiti Hrvate stvaranjem zasebnih pseudonacionalnih zajednica od etničkih Bunjevaca i Šokaca.

Stoga postavlja se opravdano pitanje kako su se razvijali međunacionalni odnosi u županijskom središtu Vukovaru u razdoblju od osnutka Kraljevine SHS do ukidanja ustavnoga stanja i proglašenja diktature 1929. godine? U odgovoru na ovo pitanje treba posebnu pozornost obratiti na lokalna javna glasila koja su umnogome utjecala na formiranje stavove vukovarskih stanovnika toga vremena.

U prvim mjesecima okupacije Vukovara odnosno nakon uspostave Kraljevine SHS vukovarski građani hrvatske i srpske nacionalnosti jednodušno pozdravljaju osnivanje nove državne zajednice smatrajući kao je ona ipak izraz ostvarene volje južnoslavenskih naroda za uspostavom vlastite države. To početno oduševljenje nakon ujedinjenja zorno se vidi u djelovanju istaknutih vukovarskih političkih prvaka iz predratnoga vremena, ali i u pisanju tadašnjih vukovarskih javnih glasila poglavito u lista *Novo Doba*.¹³ Tako je i prvi novoimenovani hrvatski ban u Kraljevini SHS postao jugoslavenski orijentirani vukovarski odvjetnik Ivan Palaček koji je nakon raspuštanja Hrvatske stranke prava prešao u redove Pribićevićeve Jugoslavenske demokratske stranke. On je u Vukovaru 24. siječnja 1919. godine svečano dočekan od strane predstavnika srpske okupacijske vojne vlasti kao i svih vodećih županijskih i gradskih institucija, ali i prosvjetnih, vjerskih, društvenih, gospodarskih i kulturnih društava te je grad u znak proklamiranoga jedinstva tom prigodom bio okićen hrvatskim i srpskim zastavama. I sam novoimenovani ban Palaček javno se zalagao za ostvarenje unitarističke jugoslavenske ideologije te je i po pitanju državnoga uređenja slijedio politiku stranačko-političkoga vođe Svetozara Pribićevića zagovarajući uspostavu centralističkoga uređenja države s tek širokom autonomijom za lokalnu samoupravu

na razini općina, kotara i županija. Na tom tragu on se zalagao za ukinuće autonomne banske vlade u Zagrebu te prebacivanje svih njenih ovlasti na centralne institucije u Beogradu. Također Palaček je smatrao kako ne treba sazivati Sabor koji je u ranijem razdoblju redovito raspravljao o svim važnijim državno-pravnim pitanjima, jer je ta institucija ovlasti i poslove već predala u nadležnost Narodnoga vijeća SHS koje je po formiranju nove države te ovlasti odmah prepustilo Državnom vijeću u Beogradu.¹⁴ Na taj način Palaček je izravno utjecao na slabljenje državno-pravnog položaja hrvatskih zemalja u novoj južnoslavenskoj državnoj zajednici, te je izazvao i brojne kritike vodećih hrvatskih stranačkih prvaka koji su u hrvatskim javnim glasilima branili ideju hrvatske autonomije i zalagali se za federativno uređenje Kraljevine SHS.

Svi ti događaji već krajem 1919. godine i u Vukovaru utječu na postupno slabljenje jugoslavenskih osjećaja te se i lokalna politička scena sve više fragmentira ne samo na nacionalnoj već i na klasnoj osnovi. Uz pojavu nacionalnih stranaka Hrvatske zajednice, Hrvatske pučke stranke, Hrvatske republikanske seljačke stranke odnosno Narodne radikalne stranke i Jugoslavenske demokratske stranke znatnu ulogu u političkom životu grada ima i Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). Tijekom 1919. i 1920. godine Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) upravo u Vukovaru razvija snažno djelovanje privlačeći u vlastite redove brojne Vukovarce, jer se jasno očituju i zalažu oko provedbe agrarne reforme, borbe protiv korupcije, ali i žestoko kritiziraju pad životnog standarda građana uzrokovanog čestim nestašicama i poskupljenjima osnovnih živežnih namjernica.¹⁵ Istovremeno komunisti građanima umornim od iscrpljujućeg rata posredstvom propagandnih izdanja letaka, brošura i tiska predstavljaju jugoslavensko jedinstvo kao izvor nove buržoaske eksploatacije. Iako oni načelno podržavaju jugoslavensku ideju oštro kritiziraju nacionalne podjele koje sve više dolaze do izražaja u pripremama za provedbu izbora i početak rada Ustavotvorne skupštine. Rast popularnosti navedene stranke napose dolazi do izražaja tijekom 1920. godine kada vukovarski komunisti uz stranačko glasilo *Radničke novine* tiskaju i satiričko-humoristički tjednik *Trnje*. Još snažniji utjecaj posebice je očit nakon pobjede njihove liste na lokalnim izborima u gradu. Komunisti tada uspijevaju

14 *Novo Doba*, 25. siječnja 1919., br. 10., str. 1 i 28., siječnja, br. 11., str. 1., Vukovar

15 *Novo Doba* piše kako je u Vukovaru 1920. godine Vukovar skuplja od Zagreba i Osijeka, *Novo Doba*, 21. kolovoza 1920., br. 28., str. 3., Vukovar.

od Hrvatske zajednice pod kontrolu preuzeti i uređivanje lista *Novo Doba*.

Na taj rast popularnosti komunista vukovarske hrvatske i srpske elite odgovorile su osnivanjem novih lokalnih listova pa je pod kontrolom Hrvatske zajednice 1920. godine počeo izlaziti politički tjednik *Srijem* i humorističko zabavni list *Stršljen*. Snaga komunističkoga pokreta u Vukovaru dodatno je potaknuta uspjesima na ponovljenim lokalnim izborima, ali i navedenom snažnom propagandnom radu koji napose dolazi do izražaja nakon što je u gradu održan Drugi kongres partije na kojem ona i formalno mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije. Stoga između tih suprotstavljenih stranačkih listova od 1920. godine razvija se snažna politička borba napose *Radničke straže* i *Novog Doba* s jedne strane i *Srijema* s druge, odnosno satiričkih listova *Trnja* i *Stršljena*.

Iako je *Novo Doba* težilo biti neovisni vanstranački list u tekstovima se jasno vidi kako je pod uredništvom Ivana Malinara pristalice KPJ većina kritike bila usmjerena samo prema nacionalnim građanskim strankama, a posebice se kritizirala uprava bana Matka Laginje i gospodarska politika središnjih vlasti u Beogradu, jer je po mišljenju uredništva ona štitila interese isključivo krupnog kapitala.¹⁶ Još otvoreniji napadi na Hrvatsku zajednicu i Narodnu radikalnu stranku dolazili su sa stranica *Radničke straže* čiji je urednik vođa vukovarskih komunista, Stjepan Supanc gotovo u svakom broju otvoreno prozivao te stranke za gospodarsku i političku korupciju. Kritika navedenih listova prema Hrvatskoj zajednici izrazito se odnosila na one političke vođe HZ-a koji su se javno zalagali za republikanski model pod parolom *Hrvati na okup*. Komunisti su pritom posebice isticali kako su se politički prvaci Hrvatske zajednice pri podjeli vlasti u Beogradu vlastohlepno udružili s najvećim kritičarima vlastite politike tj. otvoreno surađuju s prvacima srpskih radikala. Istu kritičku poziciju zastupao je i satirički list *Trnje* na čijim su se stranicama često ismijavali vukovarskim građanskim političkim prvacima vođi radikala Nikoli Bingulcu i Žarku Staniću, demokratima Ivanu Palačeku i Svetozaru Pribičeviću kao i zajedničarima Pavlu Radoševiću odnosno jednom od vođa stranke "popu Barcu".¹⁷ U prosincu 1920. godine kao reakcija na pisanje toga lista počinje izlaziti povremeni humoristički list *Stršljen* koji na svojim stranicama napada vođe KPJ.¹⁸

16 Isto, 24. travnja 1920., br. 27., str. 1., Vukovar

17 *Trnje*, 17. oktobra 1920., br. 2., str. 2-3., Vukovar

18 *Stršljen*, mjesec studeni 1920., br. 1., str. 1., Vukovar

Djelovanje KPJ prekida se tek proglašenjem *Zakona o zaštiti države* te su u gradu nakon zabrane navedene stranke, odnosno zabranom izlaženja komunističkih stranačkih listova mijenja uprava koju od tada vode prvaci HZ-a na čelu s načelnikom Türkom. U to vrijeme javno djeluje i Jugoslavenska demokratska stranka koju vodi bivši ban Ivan Palaček, ali zbog njegove omrznutosti i neaktivnosti ta stranka ima marginalni utjecaj. Stoga stranački sukobi sve više poprimaju izrazito nacionalna obilježja, jer upravu grada preuzimaju politički prvaci dvije suprotstavljene nacionalno profilirane stranke Hrvatske zajednice odnosno srpske Narodne radikalne stranke.

Radikali počinju znatnije djelovati u Srijemu napose nakon izbora za Konstituantu. Kako bi mobilizirali što više pristalica te nametnuli vlastiti politički program zbog potrebe jačanja srpskih interesa u Vukovaru pod kontrolom Narodne radikalne stranke početkom 1921. godine započinje izlaziti tjednik *Srpska sloga*. Osnovni sukobi između zajedničara i radikala u to su se vrijeme temeljili na različitom pristupu prema pitanju unutarnjeg uređenja države. Ti su se sukobi s državne razine prelili i povećali već postojeće nacionalne animozitete na lokalnoj županijskoj i gradskoj razini. Tako je već 1920. godine zajednički list *Srijem* oštro kritizirao pokušaje beogradske oligarhije da u cijeloj državi nametne centralističko uređenje zalažući se oko očuvanja hrvatske autonomije.¹⁹

Nasuprot tomu vukovarski radikalni prvaci predvođeni Nikolom Bingulcem okupljeni oko lista *Srpska sloga* već u prvom broju jasno ističu kako srijemski prostor smatraju srpskim teritorijem te u tom pogledu oni putem toga lista žele homogenizirati sve Srbe iz vukovarskog kotara u ostvarenju njihove želje da se Srijem izdvoji i pridruži drugim srpskim krajevima. U to vrijeme glavnina njihovih glasača upravo se nalazila u okolnim srpskim selima, a ne u gradu gdje su Srbi činili manjinu pa su samo uz potporu doseljenih srpskih činovnika i političkim nasiljem podupiranim iz Beograda djelomično održavali svoju vlast u Vukovarskom kotaru.²⁰ Ipak, njihovi stranački sukobi i raširena korupcija najviše su utjecali na činjenicu što nisu odmah u potpunosti uspješno organizirali rad stranke u gradu te su vukovarski radikali morali ponovno izabrati novo vodstvo, a vlastite redove konsolidirali su tek u

19 *Srijem*, 20. listopada 1920., br. 63., str. 1., Vukovar

20 Uvodničar ističe: "Srpska sloga" iako je organ srpske narodne radikalne stranke, služiti će pre svega opštim i interesima srpskim, a obratit će osobitu pažnju na potrebe Srba iz vukovarske okoline i celog srpskog Srema. *Srpska Sloga*, 1. (14.) januara 1921., br. 1., str. 1., Vukovar

siječnju 1923. godine i to opet neposredno pred same izbore kada na čelno mjesto dolazi Konstantin Velimirović. Njegov dolazak na čelo vukovarskog NRS poklapa se i s pokretanjem novoga stranačkog lista. *Radikalna omladina* pokrenuta je upravo pred izbore 1923. godine te je zamijenio obustavljeni stranački organ *Srpsku slogu*. *Radikalna omladina* pod uredništvom Nikole Teodorovića predsjednika Kluba srpske radikalne omladine već u prvim brojevima pokušala je politički utjecati ne samo na Srbe već i na pripadnike manjina kako bi i oni na izborima glasali za tu režimsku stranku.²¹ List je programski pristao uz Pašićevu grupu u stranci. Ipak, u redovima srpskog pučanstva kako u Vukovaru tako i Srijemu, Slavoniji, Bačkoj i Banatu nije bilo potpunog jedinstva, jer kod dijela doseljenih dragovoljaca političko djelovanje srpskih radikala na čelu s Pašićem smatralo se previše popustljivim ne samo prema nacionalnim manjinama Nijemcima, Mađarima, Slovaci- ma i dr. već i prema hrvatskim političkim prvacima koji su branili autonomiju i teritorijalni integritet hrvatskih zemalja. Ti su politički ekstremisti osnovali Srpsku stranku koja je zagovarala otvoreni velikosrpski program, te su isticali kako se odmah nakon izbora treba oživotvoriti ideja Velike Srbije. Pred izbore pristalice SS-a su svoj stranački program iznijeli na stranicama lista *Srpska Stranka* kojeg su u Vukovaru kratkotrajno uređivali Sreta Stefanović i umirovljeni dragovoljac Marko Bugarski.²² Koliko god je ta stranka po svjetonazoru bila bliska radikalnoj opciji ipak su se u predizbornom vremenu otvoreno sukobljavali, jer su pretendirali na isto biračko tijelo te je nakon poraza na izborima Srpska stranka vrlo brzo prestala djelovati, a s njom i istoimeno stranačko glasilo. Stoga će radikali sve do 1929. godine među srpskim pukom imati vodeću ulogu u gradu, a od 1926. godine izdaju i novo stranačko glasilo *Sremski Radikal*. Navedeni list pred izbore 1927. godine izlazi kao glasilo Radikalne stranke za srez Vukovar-Vinkovci, a podržava grupu okupljenu oko ministra unutrašnjih dela Bože Maksimovića koji se i sam na tim izborima kandidirao u Srijemu. Kako su nakon smrti vođe radikala Nikole Pašića i u radikalnoj stranci izbili stranački sukobi i podjele srijemski dio podržao je upravo Maksimovića koji je među Hrvatima bio označen

21 *Radikalna omladina*, 2. februara 1923., br. 5., str. 1-2., Vukovar

22 U točki 1. programa Srpske Stranke stoji: *Srpska Stranka traži da se naša ujedinjena Otadžbina zove Velika Srbija ili Kraljevina Srbija* te u točki 2. ističe: *Srpska Stranka radić će svim silama da zaštiti srpski narod od koalicije Hrvata, Mađara, Jevreja, i Nemaca u Vojvodini-Sremu, Banatu, Bačkoj i Slavoniji, a u Bosni i od Muslimana*. *Srpska Stranka*, 10. marta 1923., br. 1., str. 1., Vukovar

kao “batinaš” i vodeći pristalica srpskoga hegemonizma.²³ Upravo ti beogradski velikosrpski krugovi najviše su radili na tomu da se teritorij Srijema amputira odnosno pripoji Velikoj Srbiji. Stoga su radikali uz potporu Pribičevićevih demokrata već 1922. godine državu podijelili na oblasti sa ciljem teritorijalne dezintegracije hrvatskih zemalja, a ta se odluka negativno odrazila i na Srijem, jer je teritorij već tada trebao biti podijeljen, a centar oblasti po prvom prijedlogu trebao je umjesto Vukovara postati Osijek. Ipak, velikosrpski krugovi planirano teritorijalno dezintegriranje hrvatskih krajeva nisu odmah uspjeli realizirati, jer su zbog otpora hrvatskih prvaka na čelu sa Stjepanom Radićem bili prisiljeni odgoditi realizaciju sve do 1927. godine kada se uspostavlja posebna Srijemska oblast s središtem u Vukovaru. U službenom glasilu Srijemske oblasti listu *Sremska samouprava* donesena je i cjelovita *Uredba o uređenju i poslovanju oblasnog odbora oblasti sremske* te je u njenom trećem članku naznačen djelokrug rada iz kojega je vidljivo kako je samouprava imala vrlo male ovlasti podijeljene u pet grana kao što su: građevinska, poljoprivredna, prosvjetna, narodno zdravlje i financijsko, obrtna i industrijska grana.²⁴

Navedeni list tijekom izlaženja od 1927. do uspostave diktature 1929. godine većinom je donosio službene državne ili oblasne akte. Također je vidljivo već i iz samoga naslova kako se uredništvo služio isključivo standardnim srpskim jezikom, a i većina tekstova pisana je ćirilicom. Za naglasiti je kako su urednici nakon krvavih događaja u Beogradu 1928. godine te odlaska Ante Pavelića (mlađeg) u emigraciju list koristili i za velikosrpsku propagandu te su tiskali brojna pisma iz sela “lepe Šokadije” u kojima se osuđivao Pavelićev i Perčecov rad u Bugarskoj odnosno davala instruirana potpora lokalnih slavonsko-srijemskih načelnika predsjedniku vlade generalu Živkoviću i dinastiji Karađorđević.²⁵

Sličan proces postupnoga političkog homogeniziranja paralelno se odvija i u vukovarskoj hrvatskoj zajednici. Već nakon izbora 1920. godine u selima Srijemske županije vidljiv je snažan rast popularnosti Radićevog HRSS-a kojega u borbi za očuvanje hrvatske autonomije slijede i pristalice HSP i HZ. Slično kao i kod vukovarskih Srba kod kojih Klub srpske radikalne omladine (SRNAO) uz potporu Organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA) pokušavaju organizirati srpsku mladež tako se paralelno i

23 *Sremski radikal*, 30. jula 1927., br. 1., str. 1., Vukovar

24 *Sremska samouprava*, 30. aprila 1927. br.1., str. 1., Vukovar

25 Isto u članku pod naslovom *Iz zapadnog Srema*

hrvatska mladež organizira oko Hrvatske narodne omladine (HNO). Od 1922. godine hrvatska mladež izdavala je i svoje glasilo *Gvozd* u kojem su oštro kritizirali širenje velikosrpskih ideja u Vukovaru kako u redovima srpske politike tako i u njihovim kulturnim društvima.²⁶ Ipak, u političkom životu Hrvatske već 1923. godine javljaju se i prvi znaci rascijepa, jer je Radić procjenjujući snagu vlastite stranke kao vodeće hrvatske stranke razvrgnuo koaliciju HRSS-a s pravašima te je tim potezom ugrozio i ostale koalicijske partnere u Hrvatskom bloku napose Hrvatsku zajednicu. Iako vodeći članovi vukovarskoga ogranka HZ nakon izbora 1923. godine pa sve do 1927. godine imaju znatan utjecaj u gradu ipak i oni postupno pristupaju u redove seljačkoga pokreta koji u to vrijeme poprima opće-hrvatski karakter.

Radić je u Srijemu najvećim dijelom imao potporu samo u seoskim sredinama dok je u slavonsko-srijemskim gradovima i dalje je vlast ostala većinom u rukama zajedničara. U tom pogledu zajedničarski vukovarski list *Srijem* već u predizborno vrijeme zbog viših nacionalnih interesa poziva sve Hrvate vukovarskog kraja na jedinstvo te da svoj glas jedino daju listi Hrvatskoga bloka koju čine koalicija HRSS i HZ.

Taj list u kolovozu 1923. prestaje izlaziti te vukovarski Hrvati pokreću list *Srijemski Hrvat* kako bi još više istaknuli hrvatski identitet Srijema. Također i uredništvo *Srijemskoga Hrvata* otvoreno podupire Hrvatski blok te nastavlja oštro napadati pisanje *Radikalne omladine*.²⁷ Radić ipak nakon izbora nije imao bezrezervnu potporu u samom Vukovaru što se očitovalo nakon što je HSS priznao Vidovdanski ustav i ušao u vladu zajedno s Pašićevim radikalima te potpuno napustio politiku Hrvatskoga bloka. Iako je suradnja s radikalima trajala vrlo kratko te je vođa HSS-a razvrgnuo koaliciju posljedice te avanture su i dalje pogađale stranku, jer je ugled stranke u javnosti znatno poljuljan. Iako je Radić vrlo brzo uvidio svoju pogrešku uslijedio je još jedan udarac kada je stranku napustila grupa disidentskih zastupnika okupljenih oko dr. Nikole Nikića koji je zastupao polazište kako se hrvatsko pitanje i dalje može riješiti u suradnji s radikalima. Kako su u Vukovaru nekadašnji članovi HZ imali i dalje vodeću ulogu i *Srijemski Hrvat* otvoreno agitiraju za Nikićevu frakciju. Također i novopokrenuti vukovarski tjednik *Hrvatska riječ* javno podupire disidentski dio oko dr. Nikića

26 *Gvozd*, 20. rujna 1922., br. 2., str. 1-2., Vukovar

27 *Srijemski Hrvat*, 5. siječnja 1924., br. 1., str. 1., Vukovar, isto 26. siječnja 1924., br. 4. str. 1-2., Vukovar

te zahtijevaju od lokalnih hrvatskih političkih organizacija stvaranje *Bloka srijemskih Hrvata* i zajednički izlazak na izbore, ali pritom svaka strana u novoj koaliciji isključuje sudjelovanje prevrtljivoga Radića.²⁸ Nakon pirove pobjede radićevaca na izborima održanim 1927. godine i u Srijemskoj oblasti lokalni HSS pokušava se kroz vlastiti stranački list *Istina* jače promovirati i u samom Vukovaru, ali mu to ne polazi za rukom, jer već poslije sedam brojeva prestaje izlaziti.²⁹ Iako sve hrvatske stranke u javnim istupima otvoreno govore protiv centralističkoga uređenja i srpske hegemonističke politike te se jasno protive izjavama lokalnih srpskih elita međustranačke podjele i sukobi onemogućuju jači otpor tim vladajućim srpskim krugovima. Hrvati Vukovara tek su poslije krvavih događaja u Beogradskoj skupštini 1928. godine skupili dovoljno snage da prevladaju međusobne stranačke razlike te se postupno ujedinjuju pod okriljem HSS što se zorno vidi i u pisanju lista *Nova hrvatska riječ*.³⁰ Zanimljivo je kako je o atentatu na hrvatske zastupnike prvi vukovarske građane izvijestio u svom izvanrednom izdanju srpski list *Vukovarski Glasnik*.³¹ pak, za jače političko hrvatsko organiziranje već je bilo kasno, jer je kralj Aleksandar 6. siječnja 1929. godine proglasio diktaturu te suspendirao stranački život.

Hrvatsko-srpski odnosi u Vukovaru od 1929. do 1941. godine

Nakon uvođenja otvorenog apsolutizma 1929. godine kralj Aleksandar Karađorđević nastavlja još jače provoditi velikosrpsku hegemonističku politiku te je unutar-nji ustroj države preuređio osnivajući devet banovina po kojem je prostor Srijema podijelio čak u četiri banovine (Savska, Dunavska, Drinska i Grad Beograd). Upravo godine 1929. ukazom kralja Aleksandra o uspostavi tih novih banovina ukida se dvostoljetna Srijemska županija odnosno Srijemska oblast pa je njeno staro sjedište grad

28 *Hrvatska riječ*, 23. srpnja 1927., br. 29., str. 1., Vukovar

29 *Istina*, 17. rujna 1927. br. 3., str. 1., Vukovar

30 U knjizi *Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu* autori članka na str. 240-241. dobro ističu da su od 1925. do 1927. mnogi hrvatski listovi bili cenzurirani što svjedoči i tužba upućena od strane policije Gradskom poglavarstvu 22. decembra 1926. protiv glavnog urednika Srijemskoga Hrvata. Taj list često izlazi s velikim praznim površinama i natpisima cenzurirano. U navedenoj knjizi autorima se ipak potkrala greška, jer iako su vukovarski hrvatski listovi bili zabranjivani i onemogućavani u normalnom izlaženju ipak se i nakon 1927. godine tj. nakon prestanka izlaženja *Srijemskoga Hrvata* u Vukovaru pojavila dva nova lista kratkotrajna *Istina* i *Nova hrvatska riječ* koja se tiska sve do 1929. godine.

31 *Vukovarski Glasnik vanredno izdanje*, 20. jula 1928., str. 1., Vukovar

Vukovar sveden na tek upravni kotar koji je u prvo vrijeme pripojen Drinskoj Banovini sa sjedištem u Sarajevu. Ipak, zbog nezadovoljstva većine građana zapadnoga Srijema kotari Vukovar, Vinkovci i Županja ipak su naknadnom intervencijom vraćeni pod okrilje većinski hrvatske Savske banovine. Svi novoimenovani banovi za vrijeme diktature bili su apsolutno odani vrhovima monarhije i podupirali su centralističko i jugoslavensko unitarističko uređenje države. Također većina njih u prvim godinama diktature bili su umirovljeni generali podrijetlom iz uže Srbije. U deset godina diktature od 1929. do 1939. godine granice se najčešće mijenjaju upravo na teritoriju Srijema. Tako se i gradovi Zemun i Petrovaradin 1931. godine izdvajaju iz Srijema te se prvi odlukom vladajućih srbijanskih krugova priključuje Beogradu dok se drugi priključuje Novom Sadu. Priključivanje tih gradova mjestima s izrazitom srpskom većinom prikazuje stvarnu želju velikosrpskih vlastodržaca da i ti srijemski gradovi koji u to vrijeme imaju relativnu većinu nesrpskoga stanovništva budu što prije u potpunosti asimilirani, ali i da se srpska vlast iz uže Srbije što snažnije učvrsti u Srijemu. Taj proces asimilacije započeo je odmah po ujedinjenju 1918. god. i to novim naseljavanjem srpskih dragovoljaca (solunaši), kolonista i činovnika te je etnička slika u istočnom Srijemu postajala sve nepovoljnija, jer ne samo da se mijenja etnička struktura u selima već se nastoji promijeniti i u urbanim cjelinama, a sličan proces velikosrpski krugovi pokušali su ostvariti i u zapadnom Srijemu u okolici Vukovara ali s mnogo manje uspjeha.

Kako je *Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* već 6. siječnja 1929. godine službeno zabranjeno političko, društveno i kulturno organiziranje na vjerskoj i nacionalnoj osnovi te s tim u vezi i sva javna glasila koja su imala takvo obilježje i u Vukovaru veliki župan Srijemske oblasti izdaje naredbu o rasturanju stranačkih organizacija u Srijemu i zabrani njihovih stranačkih glasila.³²

Stoga postupno do sredine 1929. godine prestaje izlaziti list *Nova hrvatska riječ*. Neposredno prije proglašenja kraljevog manifesta upravo je na stranicama *Nove hrvatske riječi* upućen otvoreni prosvjed beogradskim vlastima, jer se i u Vukovaru u službenu školsku uporabu uporno pokušava nametnuti standardni srpski ekavski dijalekt i ćirilčno pismo te uredništvo lista građane hrvatske na-

32 L. Vrkić, *Pojam i biće srpske nacije*, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2004., Dokument 103, 782.

cionalnosti pozivalo da se odupru takvim pokušajima.³³ Taj list tijekom svoga izlaženja od 1928. do sredine 1929. godine stalno je pratio i zbivanja u Bačkoj među tamošnjim šokačkim i bunjevačkim Hrvatima koji su se također uporno branili od nasrtaja velikosrpskoga režima te je nakon uvođenja diktature zagovarao preustroj unutrašnjeg uređenja na način da se od dijela Srijema bez Zemuna odnosno Bačke i dijela Slavonije oko Osijeka napravi nova samoupravna oblast koja bi imala sjedište u Vukovaru. Iako je *Nova hrvatska riječ* podržala diktaturu pod pritiskom unitarističkih i velikosrpskih krugova i taj list je zbog svoga "plemenskog" imena u naslovu morao prestati izlaziti te su umjesto tog hrvatskog lista pokrenute prorežimske *Sremske novine* pa je već iz naslova, ali i tekstova vidljiva prosrpska orijentacija tog tjednika. Vukovarski Hrvati tih godina osjećaju teško breme diktature, jer u gradu prestaje gotovo sav politički i društveno-kulturni život. Tako tijekom 1929. godine prestaju s radom vukovarska društva Hrvatski sokol, Hrvatski konjički sokol i Hrvatski katolički orao, a raspuštene su organizacije HZ-a, HPS-a i HSS-a. Upravo na stranicama *Sremskih novina* vukovarski unitaristi pozivaju sve članove raspuštenoga Hrvatskog Sokola i Hrvatskog Katoličkog Orla da se sa članovima Srpskog sokola dogovore o ponovnom okupljanju u organizaciju Jugoslavenskoga sokola slično kao što su to učinili i 1919. godine. Iako su *Sremske novine* načelno slijedile novoproklamirano unitarističko i centralističko uređenje Kraljevine Jugoslavije ipak je uredništvo na stranicama toga tjednika dio prostora ispunjavalo i informacijama o radu neugašenih hrvatskih kulturnih društva napose Hrvatskom pjevačkom i glazbenom društvu "Dunav" odnosno Hrvatskog doma u čijem je sastavu radila i Hrvatska čitaonica.

Čak i to gotovo oportunističko držanje i pisanje uredništva *Sremskih novina* nije zadovoljilo vukovarske velikosrpske krugove koji su i u proklamiranoj državnoj unitarističkoj jugoslavenskoj ideologiji tražili ostvarenje vlastitih težnji te su ti krugovi već krajem 1932. godine pokrenuli novi list pod naslovom *Vukovarske novine*. Ipak, u razdoblju od 1929. do 1939. godine *Sremske novine* su jedino vukovarsko javno glasilo koje sustavno prati zbivanja unutar hrvatske zajednice u gradu. O zbivanjima u Vuko-

33 *Nova hrvatska riječ* o srpskom nasilju piše: *Hrvati i Hrvatice! Hrvatske majke i roditelji! Prema državnom ustavu i postojećim zakonima, nitko nema pravo, da Vašoj djeci u školi nariva ćirilicu i njome pisane knjige-već naprotiv Vaše je pravo, da tražite, da Vaša djeca, uče sve školsko građivo i knjige latini- com pisane i to našim čistim i milim hrvatskim jezikom. Nova hrvatska riječ, 4. siječnja 1929., br.1., str. 1., Vukovar.*

varu te o djelovanju hrvatskih i srpskih kulturnih društva opširno piše i subotički *Jugoslavenski Dnevnik* kojega je uređivao Fedor Nikić. Članak je izašao 1932. godine povodom održavanja velikoga sleta Jugoslavenskoga sokola u Vukovaru. Taj list opširno opisuje povijest sljedećih vukovarskih društava "Srijemski" tj. Hrvatski i Srpski sokol, Jevrejsko gospojinsko dobrotvorno društvo, Srpska ženska dobrotvorna zadruga, Srpsko žensko prosvetno i privredno udruženje "Posestrima", Društvo hrvatskih gospođa "Dobrotvor", Srpsko pjevačko društvo "Javor", Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo "Dunav", Dobrovoljno vatrogasno društvo, Hrvatski dom, Mjesna organizacija Jadranske straže i Udruženje rezervnih oficira i ratnika.³⁴ Već iz samog popisa djelujućih vukovarskih kulturnih i karitativnih društava vidljivo je kako i početkom tridesetih usprkos svih napora režima oko unitarizacije društva dvije nacionalne zajednice u potpunosti žive i rade odvojeno te kako mehanički pokušaji spajanja nisu ni pod diktaturom urodili plodom.

Nakon smrti kralja Aleksandra 1934. godine njega u ime maloljetnog kralja Petra II. nasljeđuje namjesnik knez Pavle Karađorđević koji je vrlo brzo uvidio da nastavak ranije politike njegovoga prethodnika samo zaoštava međunacionalne odnose. On je i zbog sve težih međunarodnih prilika morao riješiti zategnute nacionalne odnose te je odlučio okončati diktaturu i ponovno dopustiti održavanje izbora te je proglasio amnestiju i iz zatvora pustio vođu opozicije i predsjednika najjače hrvatske političke stranke HSS-a Vladka Mačeka. Iako su 1935. godine provedeni izbori te je na njima HSS na čelu Udružene opozicije potvrdio svoju vodeću ulogu u hrvatskom narodu, ipak su vladinim prijevarama oko izbornoga zakona na vlast ponovno došli pristalice predsjednika vlade Bogoljuba Jevtića.

I u samom Vukovaru 1934. i 1935. godine tj. neposredno pred izbore vodi se snažna politička i propagandna borba ova dva suprotstavljena tabora. Tako su *Sremske novine* otvoreno podupirale listu Udružene opozicije koju su vodili HSS-ovci Franjo Djurišić i Nikola Zebec dok je *Slobodno Slovo* podržavalo provladinog kandidata vukovarskog veleposjednika Žarka Tomaševića. Na stranicama *Slobodnog Slova* javno se napadaju i vukovarski Nijemci koji su na izborima gotovo u potpunosti podržali HSS. Stoga ne samo da taj list kritizira njemačko stanovništvo već i javno traži spajanje Borova s Vukovarom kako bi se na umjetan način postiglo povećanje broja srpskoga sta-

novništva te za Hrvate ističe kako ih ima jedva 1000 kad se odvoje oni vukovarski Nijemci koji su prihvatili hrvatsku naciju te se smatraju Hrvatima.³⁵ Upravo takvo pisanje potvrđuje kako i nakon propasti diktature velikosrpske aspiracije prema teritoriju zapadnoga Srijema nisu nimalo popustile.

Stanje se nije popravilo niti nakon dolaska Milana Stojadinovića na čelo vlade te je i dalje ostalo neriješeno “Hrvatsko pitanje” što se reflektiralo i na srijemski odnosno vukovarski kraj. Ta se činjenica najbolje vidi što je 1938. godine u Vukovaru počeo izlaziti tjednik *Odjek* koji već u podnaslovu *Jugoslavenski nacionalni vanpartijsko-politički list* jasno profilira i svoj uređivački koncept temeljen na vladinoj unitarističkoj jugoslavenskoj ideologiji. U prilog tom ideološkom konceptu ide i sama naslovnica *Odjeka*, jer je list svaki tjedan tiskan drugim pismom i to jednom ćirilicom, drugi puta latinicom, a tako su pisani i svi tekstovi. Već u drugom broju toga lista urednički komentar jasno razobličuje kako iza prikrivenoga jugoslavenskog unitarizma i zalaganja za jedinstvo stoji velikosrpska politika, jer u članku *Čiji je Srem?* otvoreno se prebrojava stanovništvo šireg prostora po vjerskoj i nacionalnoj osnovi što je gotovo isti slučaj kao kad je *Slobodno slovo* pokušalo razdvojiti vukovarske Hrvata njemačkoga prezimena i sve ih pribrojiti u nacionalne Nijemce.³⁶

Ipak, beogradski dvorski krugovi nisu mogli zbog sve težih vanjsko-političkih prilika više ignorirati namjerno zanemarivanje rješenja nacionalnog pitanja od strane predsjednika vlade Stojadinovića pa je knez Pavle za novoga predsjednika vlade imenovao Dragišu Cvetkovića. On je odmah krenuo u pregovore s vođom HSS-a Vladkom Mačekom oko rješavanja “Hrvatskog pitanja”, a li i novoga teritorijalnoga preustroja zemlje koji bi zadovoljio Hrvate. Već 26. kolovoza 1939. godine dolazi do potpisivanja sporazuma o uspostavi autonomne Banovine Hrvatske. Uspostavom Banovine Hrvatske Srijem je podijeljen na dva dijela istočni srpski i zapadni hrvatski dio. Uz srijemske kotare Vukovar, Vinkovce i Županju koji su već ranije bili u sastavu većinski hrvatske Savske banovine toj novoustrojenoj hrvatskoj banovini pripojeni su sada i novi zapadno srijemski kotari Ilok i Šid.

Kako je Banovina Hrvatska tada u stvarnosti bila “država u državi” sa svojim posebnim autonomnim tijelima uprave takvo stanje nije odgovaralo velikosrpskim krugovima te su oni težili rušenju tog novog dualističkog sustava.

35 *Slobodno Slovo*, 11. maja 1935., br. 22., str. 1-2., Vukovar.

36 *Odjek*, 22. januara 1938., br. 2., str. 1., Vukovar.

S druge strane srijemski, a napose vukovarski Hrvati taj su čin doživjeli kao ostvarenje svoje dvadesetogodišnje borbe za slobodu i autonomiju hrvatskoga Srijema. Iako Banovini Hrvatskoj nisu odmah pripojeni svi krajevi u kojima su u većini živjeli Hrvati, jer se smatralo kako je ona samo početni okvir za konačno hrvatsko-srpsko razgraničenje, ipak je već i u pregovorima oko uspostave zasebne hrvatske banovine zauzet stav u oba pregovaračka tima da se granice određuju po etničkom i povijesnom načelu te je dopuštena mogućnost kasnijeg ulaska i drugih hrvatskih etničkih i povijesnih prostora³⁷.

U samom Vukovaru nakon odluke o uspostavi Banovine Hrvatske zavladao je oduševljenje i optimizam među hrvatskim pukom. Tako je i uredništvo *Sremskih novina* neposredno prije proglašenja Banovine odlučilo promijeniti i kroatizirati ime lista u *Srijemske novine*, nešto kasnije počinje ponovno izlaziti i *Srijemski Hrvat* što je također pokazatelj ponovnoga jačanja hrvatske nacionalne svijesti. Istovremeno postupno je obnovljen i cjelokupni društveni i kulturni život, a pod utjecajem HSS-a već od 1938. godine u gradu i okolnim selima započinje se sa širokom akcijom suzbijanja analfabetizma te je tu ulogu na sebe preuzela Hrvatska čitaonica kao i Pododbor Matice hrvatske i tek osnovani vukovarski ogranak Napretka. Uredništva *Srijemskog Hrvata* i *Srijemskih novina* već od studenoga 1939. pa sve do travnja 1941. godine otvoreno zagovaraju potrebu integracije čitavoga Srijema, ali i otvaraju pitanje ujedinjenja dijela Bačke i Baranje s većinskim hrvatskim stanovništvom u Banovinu Hrvatsku. Oni stalno prate rad bačko-baranjskog ogranka HSS-a i njihove stalne sukobe s velikosrpskim prvacima okupljenim oko Srpskoga kulturnog kluba koji su uporno negirali hrvatsku nacionalnu pripadnost bačkim Bunjevcima i Šokcima te su i silom razbijali njihove skupove u Somboru i Subotici.³⁸

Ovako otvorenom hrvatskom sviješću vukovarskih Hrvata lokalni Srbi su ostali zatečeni te se njihova i stranačka organizacija posve raspala što se vidi i u činjenici kako oni u to vrijeme nisu imali snage u gradu tiskati niti jedno svoje glasilo niti povesti akciju kojom bi se suprotstavili snažnom hrvatskom političkom radu.

Stoga je dio najradikalnijih vukovarskih Srba u po-

37 U Subotičkim novinama koje prenose brojne susrete Vladka Mačeka i drugih čelnika HSS s predstavnicima bačkih Hrvata predvođenih Josipom Đidom Vukovićem i Blaškom Rajićem jasno se isticala mogućnost naknadnog priključenja dijela Bačke s hrvatskom većinom u sastav Banovine Hrvatske. Vidi, *Subotičke novine* 1939.-1941.

38 *Srijemski Hrvat* o položaju Hrvata u Bačkoj i istočnom Srijemu piše u brojevima 2/1939., br. 8/1940., br. 11/1940., br.25/1940.

manjkanju vlastitih novinskih izdanja našlo prostor u listu *Slavonija* koji je izlazio u Vinkovcima, a tiskan je u Osijeku ćirilničnim pismom. *Slavoniju* je uređivao i izdavao Veliša Raičević podrijetlom Crnogorac, ali gorljivi pristalica Srpskog kulturnog kluba. On je kao glavni urednik u tom listu od 1940. godine ustupio prostor anonimnim vukovarskim Srbima kako bi u nedostatku vlastitog glasila mogli u vukovarskoj rubrici toga lista i dalje širiti velikosrpsku propagandu te bar posredno utjecati na građane Vukovara srpske nacionalnosti. Posebno je zanimljiva i sama naslovnica *Slavonije*, jer je ime grafički stilizirano u obliku "balvana".³⁹ Ipak, ti velikosrpski pokušaji nisu bitno utjecali na javno mnijenje u gradu te se *Srijemski Hrvat* tek u jednom navratu osvrnuo na pisanje toga marginalnog lista.

Gotovo sve do početka Drugoga svjetskoga rata u vukovarskoj javnosti glavne teme uz završetak procesa teritorijalne integracije cijeloga Srijema jesu i jačanje gospodarske podloge grada odnosno razvoj kulturnih institucija. Nakon početka Drugoga svjetskoga rata 1941. godine ubrzo nestaje Kraljevina Jugoslavija te se na većem dijelu hrvatskih etničkih teritorija uspostavlja nova Nezavisna Država Hrvatska u čijem se sastavu ponovno nalazi i cijeli teritorij Srijema, a Vukovar je ponovno postao središte jedne od nanovo ustrojenih veležupanija pod imenom Veležupa Vuka⁴⁰.

Zaključna razmatranja

Iz iznesenih činjenica i analize sociopovijesnih hrvatsko-srpskih odnosa u gradu Vukovaru može se zaključiti kako su nacionalno-integracijski i teritorijalno-integracijskih procesi bitno utjecali na oblikovanje svijesti i stavova, ali i na načine društvenog, kulturnog i političkoga djelovanja vukovarskih Hrvata i Srba. Ti procesi počinju se razvijati od sredine 19. st. kada u okviru građanskoga društva Trojedne Kraljevine, ali i cijele Habsburške Monarhije započinje rasprava oko unutarnjeg preustroja države. Stoga i Hrvati i Srbi koji su već tada formirali vlastite zasebne nacionalne identitete u pogledu rješenja nacionalnog i teritorijalnoga pitanja na prostoru Srijemske županije kojemu je upravno središte Vukovar imaju različite političke stavove. S jedne strane Srbi već tada pro-

39 *Slavonija*, 11. septembra 1940., br. 37., str. 4., Vinkovci.

40 H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Drugo dopunjeno izdanje, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002., str. 87-89.

stor cijeloga Srijema žele uklopiti u sastav vlastite posebne teritorijalne jedinice Vojvodine Srpske te na podlozi velikosrpske političke ideologije Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina pokušavaju dokazati tezu o Srbima tri vjerozakona. Dok s druge strane Hrvati u borbi protiv austrijskog i mađarskog hegemonizma moraju se braniti i od nadolazećeg srpskog šovinizma poglavito po pitanju očuvanja teritorijalnog integriteta povijesnoga hrvatskoga Srijema. To se zorno vidi i u djelovanju vodećih osoba unutar navedenih nacionalnih zajednica kako godine 1848./49. tako i 1861./68. pa sve do 1903. godine kada se formalno zbog pritiska mađarskoga hegemonizma prividno uspostavlja suradnja unutar Hrvatsko-srpske koalicije. Stoga tek nakon kraja Prvoga svjetskog rata i uspostave Kraljevine SHS u novoj državnoj zajednici Hrvati i Srbi pokušavaju iznaći rješenja problematike teritorijalne pripadnosti srijemskoga prostora. Promatrajući te povijesne događaje na mikro lokacijskom primjeru Vukovara razvidno je kako u razdoblju od 1918. do 1941. godine na hrvatsko-srpske odnose u gradu bitno utječu upravo politički sukobi preslikani s državne razine. Stoga razvoj hrvatsko-srpskih odnosa u gradu Vukovaru strukturno je obilježen s dva razvojna stupnja od kojih svaki također ima dva podstupnja. Ta dva razvojna stupnja napose su obilježena sociopovijesnim prilikama nastanka Kraljevine SHS i sukobom oko koncepcija federalističkog ili centralističkog unutarnjega uređenja u razdoblju od 1918. do 1929. godine odnosno, nakon uvođenja diktature promjenom načina vladanja, ali i imena države u Kraljevini Jugoslaviju te se taj stupanj odvija od 1929. do 1941. godine. Isto tako pojedini podstupnjevi vremenski su uvjetno obilježeni pa se prvi podstupanj odvija 1918. i 1919. godine kada i Hrvati i Srbi zastupaju ideju južnoslavenskoga jedinstva kako na lokalnoj tako i na državnoj razini dok se drugi podstupanj odvija od 1919. do 1929. godine kada dolazi do nacionalne podjele te nastaju različiti programi oko rješenja nacionalnih i teritorijalnih pitanja. Ta se sukobljavanja posebno negativno reflektiraju u Vukovaru kao i u čitavom Srijemu, jer kaotičnosti situacije ne samo da pridonose međunacionalni sukobi već i brojni unutar stranački i međustranački sukobi. Također i u drugom stupnju imamo uvjetno prvi podstupanj u koje pod pritiskom diktature objema nacionalnim zajednicama nasilno nameće okvir unitarne jugoslavenske ideologije te se taj koncept potaknut od najviših vrhova vlasti spušta sve do lokalne razine, ali većinom ide u prilog srpskoj nacionalnoj zajednici koja u diktaturi vidi ostvarenje vlastitih želja za teritorijalnim proširenjem Srbije na čitavi Srijem pa je i vremenski obilježen razdobljem od 1929. do 1939. godine.

Drugi podstupanj istoga stupnja je obilježen nastankom Banovine Hrvatske i slomom hegemonističke velikosrpske politike kako na državnoj tako i na lokalnoj vukovarskoj razini i također je vremenski obilježen razdobljem od 1939. do 1941. godine.

U navedena dva stupnja i podstupnja snažnu ulogu pri strukturiranju hrvatsko-srpskih odnosa imaju i lokalna vukovarska hrvatska i srpska glasila koja vrše snažnu propagandu s ciljem jačanja pozicija pojedine suprotstavljene nacionalne zajednice. Također je razvidno kako te podjele nisu samo prisutne u političkim i propagandnim nadmetanjima već utječu i u znatnoj mjeri razdvajaju zajednice u radu lokalnih kulturnih, karitativnih, vjerskih i društvenih organizacija i institucija te se može primijetiti kako su hrvatska i srpska nacionalna zajednica u Vukovaru više živjele jedna pored druge nego jedna s drugom, a to se stanje gotovo zadržava sve do početka Drugoga svjetskoga rata kada Kraljevina Jugoslavija i formalno prestaje postojati.

Izvori i literatura

Gradski muzej Vukovar-hemeroteka lokalnih novina: *Novo Doba, Trnje, Stršljen, Srijem, Srpska Sloga, Srpska Stranka, Sremski radikal, Sremska samouprava, Vukovarski Glasnik, Vukovarske novine, Gvozd, Srijemski Hrvat, Hrvatska riječ, Istina, Nova hrvatska riječ, Jugoslavenski Dnevnik, Slobodno Slovo, Odjek, Slavonija.*

Institut za duhovnost, povijest i kulturu Ivan Antunović Subotica- hemeroteka lokalnih novina: *Subotičke novine.*

VRKATIĆ, L. *Pojam i biće srpske nacije*, Sremski Karlovci-Novu Sad, 2004.

ŠIŠIĆ, F., *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Naklada Matice hrvatske, Zagreb 1920.

MARKUS, T., *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, Zagreb 2000.

BUŠIĆ, K., *Hrvatski ban Josip barun Šokčević i Sabor 1861.*, Godišnjak OMH Vinkovci, Vinkovci 2002.

HORVAT, R., *Srijem naselja i stanovništvo*, Biblioteka Croatica – Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Rukopisna knjiga 1, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2000.

R. HORVAT, *Slavonija I. i II.*, Zagreb 1936. pretisak Vinkovci 1994.

R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb, 1942.

Grupa autora, *Vukovar - vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća "dr. Feletar" Koprivnica, Zagreb 1994. ur. Igor Karaman.

Grupa autora, *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1981. ur. Mirjana Gross.

Grupa autora, *Izvori velikosrpske agresije*, IP "August Cesarec", Zagreb 1991. ur. Bože Čović.

MATKOVIĆ, H., *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Drugo dopunjeno izdanje, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002.

MATKOVIĆ, H., *Povijest Jugoslavije – Hrvatsko pitanje*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002.

VRANJEŠ – ŠOLJAN, B., *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1991.

ŽIVIĆ, D., *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Zagreb i OMH Vukovar, Zagreb-Vukovar, 2006.